علمی - پژوهشی
فصلنامهٔ تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه
سال بیست و دوم، شمارهٔ ۸۸ «ویژهٔ پژوهش‌های قرآنی»، پاییز ۱۴۰۴، ص ۱۶۰-۱۷۶

مطالعه راهکارهای کاهش تنش‌های اجتماعی با تأکید بر وجوه معنایی رحمت در قرآن و نهج‌البلاغه

فاطمه خراسانچی[۱] / محمد معرفت[۲] / محمد قاسمی[۳]

چکیده

رحمت واژه‌ای کلیدی در قرآن و نهج‌البلاغه است که مفاهیم متعددی را در خود جای داده و از ارکان مهم ثبات اجتماعی به‌شمار می‌رود. این مفهوم با ارائه الگویی اسلامی، به ایجاد آرامش و کاهش تنش‌های اجتماعی کمک می‌کند. هدف اصلی این مقاله معرفی رحمت به عنوان یک مفهوم محوری در آموزه‌های اسلامی و بررسی نقش آن در بهبود روابط اجتماعی و کاهش درگیری‌ها و تنش‌ها بین افراد و گروه‌های اجتماعی است. پژوهش به شیوه توصیفی-تحلیلی انجام شده و شیوه‌ی گردآوری اطلاعات کتابخانه ای است که با استفاده از متون قرآن و نهج‌البلاغه و منابع مربوطه، به بررسی ابعاد مختلف رحمت و تأثیر آن بر روابط انسانی پرداخته است. با تجزیه و تحلیل آموزه‌های موجود در نهج‌البلاغه، مفاهیم کلیدی استخراج و با رویکردهای اجتماعی و روان‌شناختی ارتباط داده شده‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که رحمت، به‌عنوان یک ارزش اخلاقی و اجتماعی، در کاهش ناهماهنگی‌ها، تقویت همدلی و پیشگیری از خشونت‌های اجتماعی نقش مؤثری دارد. پیشنهاد می‌شود که راهکارهایی نظیر برگزاری کارگاه‌های آموزشی، برنامه‌های فرهنگی و ترویجی با محوریت رحمت، ایجاد فضای گفت‌وگو و همدلی و تقویت درک متقابل بین گروه‌های مختلف اجتماعی پیاده‌سازی گردند.

کلیدواژه‌ها: قرآن، نهج البلاغه، رحمت، وجوه معنایی، کاهش تنش‌ها.

---

* دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۱۷؛ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۰۲.

۱. دانشجوی دکتری، گروه علوم قرآن و حدیث، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
f.khorasanchi@iau.ac.ir

۲. دانشیار، گروه معارف اسلامی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.(نویسنده مسئول).
m.marefat@iau.ac.ir

۳. استادیار، گروه علوم قرآن و حدیث، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. dr.ghasemi92@iau.ac.ir

مقدمه

رحمت یکی از مفاهیم بنیادین در اسلام و دیگر ادیان الهی است. این واژه با معانی‌ای چون عطوفت، مهربانی و بخشندگی، به‌عنوان کلید کاهش بحران‌های اجتماعی معرفی شده است. در قرآن، خداوند با صفات «رحمن» و «رحیم» توصیف شده است (حمد، ۱) و در اسلام، رحمت الهی مایه امید مؤمنان در شرایط تنش‌زا است. مسیحیت نیز بر رحمت تأکید دارد و «عیسی مسیح نماد رحمت و بخشندگی معرفی شده و در عهد جدید بر این ویژگی تأکید فراوان شده است» (انجیل متی، باب ۵، آیه ۷، ص ۳۵). در یهودیت نیز «خداوند به‌عنوان بخشنده و مهربان شناخته می‌شود» (مزامیر، ۱۰۳:۸، ص ۲۰؛ اشعیا، ۴۳:۲۵، ص ۱۵۰). در اخلاق نیز رحمت، فضیلتی اجتماعی است که انسان را به رفتار نیک، همدلی و درک متقابل سوق می‌دهد (غزالی، ۱۴۰۸ق، ج۳، ص۱۲۵؛ مطهری، ۱۳۵۳ش، ص۷۵). همچنین «فیلسوفانی چون ابن‌سینا و ابوالعلاء معری نیز بر نقش محوری رحمت در تعاملات انسانی تأکید کرده‌اند» (معری، ۱۹۹۷م، ص ۵۳). در جهان امروز که تنش‌های فرهنگی، اقتصادی و سیاسی رو به افزایش است، آموزه‌های اسلامی، به‌ویژه در قرآن و نهج‌البلاغه[1]، با تأکید بر مهربانی، عفو و احسان، راهکارهایی عملی برای تقویت تعاملات انسانی و کاهش درگیری‌ها ارائه می‌کنند.

این مقاله با تکیه بر منابع اسلامی تلاش دارد جنبه‌های مختلف رحمت را واکاوی کند و الگویی اخلاقی برای ارتقاء روابط اجتماعی و پیشگیری از خشونت و نزاع‌ها ارائه دهد.

مفهوم شناسی

رحمت

۱. تعریف لغوی

«رحمت» در زبان عربی از ریشه «ر-ح-م» گرفته شده و معنای اصلی آن نرمی دل است که مستلزم احسان و نیکی به فرد مورد رحمت است (راغب اصفهانی،۱۴۱۲ق،ص۳۴۷؛ مرتضی زبیدی،۱۴۱۴ ق،ج۱۶،ص۲۷۴) لسان العرب نیز رحمت را حالتی درونی از نرمی دل و

۱. در این مقاله از نسخۀ صبحی صالح استفاده شده است.

احساس همدردی معنا می‌کند که معمولاً به رفتار نیک و محبت‌آمیز منجر می‌شود. (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ص ۱۳۰) واژهٔ رحمت که ۱۱۴ بار در قرآن آمده، همراه با مشتقاتش هم به عنوان وصفی برای خداوند وهم نعمت های خاص و عام او به کار رفته است.این واژه همچنین در سه آیه از قرآن در ارتباط با روابط انسانی استفاده شده است.(حدید: ۲۷؛ اسراء: ۲۴؛ روم : ۲۱).

در نهج البلاغه نیز این واژه در خطبه ها، نامه ها و حکمت های متعددی به کار رفته است به طور مثال در نامه ای که خطاب به مالک اشتر است حضرت علی علیه‌السلام می‌فرمایند:« قلبت را با رحمت نسبت به مردم، محبت و لطف به آنان آکنده ساز» (نامه۵۳،ص ۴۲۷) در این جمله، «رحمت» در کنار «محبت» و «لطف» آمده که نشان می‌دهد رحمت به معنای نرمی دل توام با تمایل به خیررسانی و گرایش به احسان و عدالت است و در مقابل خشونت و تنش قرار می‌گیرد.

۲.تعریف اصطلاحی

واژه «رحمت» در متون اسلامی، مفهومی فراتر از معنای لغوی دارد و به‌عنوان یکی از صفات الهی و جلوه‌ای از رابطه خاص خدا با مخلوقات مطرح شده است. در آیات قرآن نیز، رحمت الهی گاه معادل مغفرت و نعمت دانسته شده است (صینی، ۱۴۱۴ق، ص۴۸ و ۵۰؛ ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج۲، ص۴۹۸؛ مرتضی زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج۱۶، ص۲۷۵). از آنجا که رقت قلب و عطوفت مختص انسان است و در مورد خداوند به‌کار نمی‌رود، مفسران، رحمت الهی را به معنای احسان، افاضه نعمت و فراهم‌سازی ابزار رشد برای موجودات مستعد تفسیر کرده‌اند (ابوحاتم رازی، ۱۴۱۵ق، ص۱۹۰؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص۱۹۱). در روایتی منسوب به امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام، بیان شده که عذاب الهی، حتی اگر ابدی باشد، در حقیقت از سر عدل و حکمت خداوند نشئت می‌گیرد و برخاسته از همان رحمت بی‌پایان اوست که هر چیزی را دربر گرفته است (شیخ صدوق، ۱۳۵۷ش، ص۳۰۶). همین معنا در حدیثی از امام محمدباقر علیه‌السلام (کلینی،۱۴۰۷ق، ج۸،ص۹۲) و نیز در تفسیر علامه طباطبایی از آیات قرآن آمده که عذاب همیشگی کافران با رحمت خداوند در تضاد نیست، بلکه می‌تواند یکی از

مظاهر آن باشد. (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج۲۰، ص۱۰۹) بنابراین، بسیاری از منابع دینی معنای لغوی رحمت را در مورد خداوند مردود دانسته‌اند و صفت رقت قلب را از ذات حق نفی کرده‌اند (برای نمونه: شیخ صدوق، ۱۳۵۷ش،ص۲۰۴؛بیهقی،۱۴۰۵ق،ص۷۱؛ قرطبی،۱۴۲۷ق،ص۴۸۱–۴۸۲).

اگرچه معنای لغوی رحمت با احساس و رقت قلب همراه است و همین ویژگی انسان رحیم را به یاری نیازمندان سوق می‌دهد، خداوند از این ویژگی انسانی مبراست و همین، نشانه کمال رحمت اوست (غزالی، ۱۴۰۸ق، ص۶۶). از این رو، برخی عالمان بر این باورند که کاربرد واژه رحمت برای خداوند مجازی است و به معنای انعام و بخشش می‌باشد (قشیری، ۱۹۶۸م، ص۸۶؛ زمخشری، ۱۸۶۴م، ج۱، ص۴۴-۴۵)

جدول شماره ۱: بررسی معنای واژۀ «رحمت» در یک نگاه				
ریشه	ر – ح – م			
تعریف لغوی	نرمی دل که مستلزم احسان و نیکی به فرد مورد رحمت است	نرمی و لطافت	بخشش و آمرزش	مهربانی و دلسوزی
تعریف اصطلاحی	رحمت در متون اسلامی به عنوان یکی از صفات الهی و نشانه‌ای از رابطه خداوند با مخلوقاتش شناخته می‌شود. این مفهوم به معنای افاضه نعمت، احسان، فضل و عطای ابزارهای لازم برای رشد و تکامل موجودات شایسته است. واژه رحمت برای خداوند مجازی است و به معنای انعام و بخشش می‌باشد.			

تنش

۱. تعریف لغوی

لغت «تنش» از واژۀ فارسی «تنش» به معنای کشیدگی و فشار است. این واژه به ویژه در زمینه‌های فیزیک و روان‌شناسی کاربرد دارد. در زبان انگلیسی معادل واژۀ تنش "tension" است که به معنای فشار یا کشیدگی در یک جسم یا به معنای احساس اضطراب و نگرانی در فرد به کار می‌رود.(اکسفورد،۲۰۲۰م،ص۱۵۳۴) در فرهنگ لغت معین آمده است: «تنش به معنای کشیدگی و فشار در روابط انسانی و یا موقعیت‌های اجتماعی است». (معین، ۱۳۹۳ش، ص۱۲۱۴) همچنین فرهنگ عمید این واژه را به معنای حالت کشیدگی، فشار یا

استرس در زمینه های مختلف از جمله روابط انسانی، اجتماعی، اقتصادی و روانی به کار می‌برد.(عمید، ۱۳۸۹ش، ص ۶۴۴)

۲. تعریف اصطلاحی

در علوم اجتماعی، «تنش» به وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن دو یا چند گروه، فرد یا نهاد در یک موقعیت متعارض و دارای تضاد منافع قرار دارند.

این تنش‌ها ممکن است به دلیل تفاوت‌های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی یا اجتماعی ایجاد شوندبنابراین در اصطلاح تنش به شرایطی اشاره دارد که در آن ناهماهنگی و ناپایداری در روابط میان افراد و گروه‌ها وجود داشته و منجر به بحران‌ها و درگیری‌های اجتماعی می‌شوند.

جدول شماره ۲: بررسی معنای واژهٔ «تنش» در یک نگاه					
تعریف لغوی	فشار یا کشیدگی در یک جسم	احساس اضطراب و نگرانی در فرد	کشیدگی و فشار در روابط انسانی یا موقعیت‌های اجتماعی	انقلاب، نا آرامی، بحران و اغتشاش	استرس در زمینه های مختلف
تعریف اصطلاحی	تنش در علوم اجتماعی به وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن دو یا چند گروه، فرد یا نهاد در یک موقعیت متعارض و دارای تضاد منافع قرار دارند.				

گونه های مختلف تنش

۱. تنش‌های اجتماعی

تنش‌های اجتماعی ناشی از اختلافات فرهنگی، اقتصادی، نژادی یا مذهبی، زمینه‌ساز نابسامانی، اعتراض و خشونت در جوامع می‌شوند. دورکیم معتقد است که «عدم تعادل اجتماعی می‌تواند منجر به احساس انزوا و تنش شود» و ایجاد پیوندهای اجتماعی محکم را راهکار کاهش آن می‌داند (دورکیم، ۱۸۹۷م، ص ۶۵). گیدنز نیز بر تأثیر نابرابری اجتماعی در شکل‌گیری تنش‌ها تأکید دارد و «سیاست‌های اجتماعی حمایت‌گرایانه» را عامل مؤثری برای افزایش درک متقابل و کاهش تنش می‌داند (گیدنز، ۱۹۹۱م، ص ۲۸۹).

در نهج‌البلاغه، فقدان رحمت در حاکمان به‌عنوان عاملی برای ایجاد نارضایتی و تنش اجتماعی نکوهش شده است «مبادا نسبت به مردم چون درنده‌ای خون‌خوار باشی که خوردن آنان را غنیمت شمارد، زیرا مردم یا برادر دینی تو هستند یا هم‌نوع انسانی تو.» (نامه ۵۳،ص ۴۲۳) چنین حاکمی در نگاه امام علیه‌السلام، منشأ ترس، خشونت، سلب امنیت اجتماعی و در نهایت تنش اجتماعی خواهد بود.

۲. تنش‌های فرهنگی

تنش‌های فرهنگی از تفاوت سنت‌ها و ارزش‌ها ناشی می‌شوند و معمولاً هنگامی بروز می‌کنند که گروه‌ها احساس تهدید نسبت به هویت فرهنگی خود دارند. محمود شلتوت بر «احترام به تفاوت‌های فرهنگی» به‌عنوان راهی برای کاهش این تنش‌ها تأکید دارد (شلتوت، ۱۹۸۴م، ص ۱۱۷). ادوارد سعید تعصبات فرهنگی را نقد کرده و «گفتگو میان فرهنگ‌ها» را کلید حل ستیزهای هویتی می‌داند (سعید، ۱۹۷۸م، ص ۲۴). هانا آرنت نیز به ظرفیت بشر برای ایجاد گفتگو و کاهش تنش‌های فرهنگی اشاره می‌کند (آرنت، ۱۹۵۸م، ص ۱۷۱). آیه ۴۴ سوره طه، با توصیه به نرمی در گفتار، بر اهمیت پرهیز از خشونت و تحقیر در مواجهه با دشمنان فرهنگی تأکید دارد و الگویی برای کاهش تنش‌های فرهنگی از طریق گفت‌وگو و رحمت ارائه می‌دهد.

۳. تنش‌های اقتصادی

تنش‌های اقتصادی، حاصل فقر، بیکاری و نابرابری‌اند و می‌توانند به ناآرامی‌ها و اعتراضات اقتصادی منجر شوند. علامه طباطبایی لزوم برقراری عدالت اجتماعی برای کاهش این تنش‌ها را مطرح می‌کند (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج۵، ص۲۱۰). مارکس نیز بر رفع نابرابری‌های طبقاتی برای کاهش تنش اجتماعی تأکید دارد. (مارکس، ۲۰۲۰م، ص۲۵–۳۰) و کینز، سرمایه‌گذاری دولتی را راهی برای کاهش بیکاری و تنش‌های اقتصادی می‌داند. (کینز، ۱۹۳۶م، ص۳۷۸–۳۸۴).

۴. تنش‌های سیاسی

تنش‌های سیاسی از مهم‌ترین چالش‌های جوامع معاصر به‌شمار می‌رود که در بستر رقابت‌های قدرت و اختلافات میان گروه‌های اجتماعی، احزاب، یا ملت‌ها

شکل می‌گیرد.امام خمینی(ره) بر ولایتمداری و مشارکت مردم در سیاست تأکید دارد و صیانت از حقوق عمومی و اعتمادسازی را راهی برای کاهش تنش‌های سیاسی می‌داند. (امام خمینی،۱۳۷۹ش،ج۱،ص۲۴). مدیسون دموکراسی و حقوق بشر را ابزارهایی برای کاهش تنش سیاسی می‌داند و بر نقش نهادهای دموکراتیک در پیشگیری از بحران سیاسی تأکید می‌کند. (مدیسون، مقالات فدرالیست،۱۷۸۷م،ص۵۶-۶۰).ماکیاولی بر اهمیت شفافیت و انصاف مدیران در امور سیاسی برای پیشگیری از تنش‌های سیاسی تأکید می‌کند. (ماکیاولی،۲۰۰۳م،ص۸۵-۹۰).روبرت دال مشارکت فراگیر و نهادهای دموکراتیک را راهی مؤثر برای کاهش تنش‌های سیاسی می‌داند.(دال،۱۹۹۸م،ص ۸۵-۱۱۰).

۵. تنش‌های بین نسلی

تنش‌های بین نسلی به اختلافات و درگیری‌هایی اشاره دارد که میان نسل‌های مختلف (مانند نوجوانان و بزرگ‌سالان) به وجود می‌آید و معمولاً ناشی از تفاوت در ارزش‌ها، رفتارها و انتظارات است.در نامه ۳۱ نهج البلاغه،حضرت علی علیه‌السلام برای جلوگیری از این نوع تنش، الگویی از تعامل عاقلانه بین نسل‌ها ارائه می‌دهد که در آن، عقل بزرگ‌سال با قلب باز نوجوان پیوند می‌خورد.(نامه۳۱،ص۴۰۳)سید قطب بر اهمیت ارتباط مؤثر با نسل جوان و توجه به دغدغه‌های تربیتی آنان برای کاهش تنش‌های نسلی تأکید می‌کند. (قطب، ۱۳۹۹ق، ص۱۳۵).بیل گیتس نیز آموزش و گفت‌وگوی بین‌نسلی را کلید تعامل سازنده و کاهش تنش میان نسل‌ها معرفی می‌کند. (گیتس، ۱۹۹۹م،ص۹۴).

تاثیر ابعاد رحمت در کاهش تنش

رحمت یکی از مفاهیم کلیدی در نهج البلاغه است و به شکل‌های مختلف نمایان می‌شود، همچون بخشندگی، احسان، شفقت، مهربانی، امان، پاداش و خیر و درستی. در زیر به توضیح هر یک از این معانی و نقش آن‌ها در کاهش تنش‌های اجتماعی خواهیم پرداخت.

۱. بخشندگی و احسان

یکی از ابعاد معنایی رحمت درقرآن و نهج البلاغه بخشندگی و احسان و عطا است؛

چنان که آیة ۱۳۳ سورة انعام خداوند را با واژة رحمت صاحب بخشندگی و احسان معرفی می‌کند، در این آیه رحمت به معنای بخشندگی، نیکی و کمک به دیگران است، این عنوان در نهج البلاغه نیز آمده است

- پیامبر اکرم (ص) تجلی رحمت و نعمتی الهی معرفی شده که به‌حق فرستاده شده است و این نشان‌دهنده‌ی پیوند میان رسالت، بخشندگی و رحمت الهی است.(خطبه ۱۰۶،ص ۱۵۴)
- در فرازی دیگر رحمت و بخشش الهی به‌گونه‌ای توصیف شده که همیشگی، بی‌پایان و بدون وقفه است؛ نشانه‌ای از استمرار احسان و لطف خداوند به بندگان. (خطبه ۴۵،ص۸۵)

همانطور که در بخش پیش اشاره کردیم، بی‌عدالتی و فقر از عوامل اصلی تنش‌های اقتصادی در جامعه‌اند. در این میان، عطا و بخشندگی باعث تقویت حس همدلی و همکاری شده و می‌تواند نارضایتی‌ها را کاهش دهد. قرآن کریم نیز بر احسان و انفاق به‌ویژه برای نیازمندان تأکید دارد. در آیه ۲۷۳ سوره بقره، انفاق به‌عنوان راهی برای کاهش فقر و محرومیت معرفی شده است. این عمل علاوه‌بر پاک‌سازی مال و افزایش برکت، پیوندهای اجتماعی را تقویت کرده و به همبستگی میان مردم کمک می‌کند. بدین‌سان، بخشندگی و احسان ابزاری مؤثر در کاهش تنش‌های اقتصادی است.

۲. شفقت و دلسوزی

وجه دیگر معنای رحمت شفقت است که یکی از ابعاد این مفهوم در دفع تنش های اجتماعی است. در قرآن کریم در آیه ای رحمت الهی به‌صورت دفع عذاب و شفقت نسبت به بندگان در روز قیامت معرفی شده است(انعام،۱۶)

همچنین در چند فراز از نهج البلاغه رحمت به‌عنوان حالتی از دلسوزی عاطفی نسبت به رنج دیگران و نیز صفتی حکیمانه در کنار عدالت الهی معرفی شده که نه تنها مانع از اجرای کیفر نمی‌شود بلکه نشان‌دهنده‌ی توازن میان شفقت و مسئولیت در روابط انسانی و نظام الهی است. (خطبه ۲۲۳،ص۳۴۴؛ خطبه۱۹۵،ص۳۰۹)

شفقت و دلسوزی از مهم‌ترین اصول اخلاقی در آموزه‌های اسلامی هستند که به ایجاد تعاملات مثبت و انسانی میان افراد جامعه کمک می‌کنند. در قرآن کریم، خداوند به مؤمنان تشویق می‌کند که نسبت به یکدیگر احساس محبت و دلسوزی داشته باشند. (توبه،۱۲۸) «دلسوزی می‌تواند به عنوان یک عامل مؤثر در کاهش تنش‌ها و ایجاد ارتباطات مثبت در جامعه عمل کند» (رحمانی؛ حسینی، ۱۴۰۲ش، ص. ۷۹).

شفقت یکی از صفات مثبت فردی و اجتماعی است که نقش مهمی در تقویت همدلی، همبستگی و روابط انسانی دارد. این احساس می‌تواند به کاهش نارضایتی‌ها و تنش‌های اجتماعی کمک کرده و جامعه‌ای پایدارتر بسازد. دانشمندان اجتماعی نیز بر تأثیر شفقت در بهزیستی روانی و ارتقاء پیوندهای اجتماعی تأکید دارند. شفقت مفهومی فراتر از مهربانی است و شامل مهارت‌ها و نگرش‌هایی چون محبت، مسئولیت‌پذیری، همدردی و ارتباط معنوی با خدا، خود و دیگران است (نصرآبادی؛ نادری، ۱۴۰۰ش، ص ۵۱-۶۲).

بر این اساس شفقت چند نقش اساسی در کاهش تنش دارد:

۱. خدا را حاضر و ناظر دانستن در تمام مراحل زندگی و او را عامل دریافت رحمت و هدایت دانستن؛

۲. حفظ و تسکین انسان دربرابر رنج-های مادی و معنوی؛

۳. بسترسازی برای ایجاد محبت متقابل و بهزیستی

۴. بهبود روابط و کنترل بحران‌ها

۳. مهربانی

بعد دیگر رحمت، مهربانی است که این معنا در آیات قرآن و نهج البلاغه نمود بسیار دارد:

- در سورهٔ اسراء مهربانی و فروتنی نسبت به والدین نشانه‌ای از رحمت و مهربانی قلبی معرفی شده است.(اسراء،۲۴)
- در خطبهٔ ۱۹۳ مهربانی عاملی برای نزدیکی به دیگران دانسته شده است.(خطبه۱۹۳، ص۳۰۶)

• و در جایی دیگر رحمت را در ایجاد کنترل خشم و غضب موثر جلو می‌دهد.(خطبه ۱۹۵،ص۳۰۹)

بنابراین این معنا در نهج البلاغه، به عنوان ویژگی برای نزدیکی به دیگران و دوری از تکبر توصیف شده است.

مهربانی با ایجاد فضای مثبت میان افراد، به کاهش درگیری‌ها و خشونت کمک می‌کند و ارتباطات میان‌فردی را تقویت می‌سازد (گلمن، ۲۰۰۶، ص۳۱۵). همچنین در کاهش تنش‌های فرهنگی و بین‌نسلی مؤثر است، زیرا مفاهمه میان نسل‌ها و پیوند بین فرهنگ‌های گوناگون را تقویت می‌کند.از مهم‌ترین کارکردهای مهربانی آن است که عواطف و احساسات بشری را متاثر می‌سازد و آمادگی برای پذیرش سخنان دیگری را فراهم می‌کند. از این‌رو خداوند دعوت‌های هدایت‌گرایانه پیامبران را مبتنی بر رفتارهای محبت‌آمیز دانسته است.(بقره،۵۴؛ آل‌عمران، ۱۵۹؛ یونس، آیات ۸۴ و ۸۵).اصولا اصلاح رفتار نابهنجار و فاسد در انسان و جامعه، نیازمند مهرورزی و مهربانی است. از این‌رو پند و اندرزی که همراه با مهربانی و محبت باشد تاثیر خوبی به‌جا می‌گذارد (لقمان، آیات ۱۳ و ۱۶؛ یوسف، آیه ۳۹).

۴. امان

امان و امنیت یکی دیگر از وجوه معنایی رحمت در قرآن و نهج البلاغه است.

• در سورهٔ عنکبوت به معنای ایجاد فضایی امن و رحمت‌زا در روابط انسانی است که در رفع برخی تنش‌های سیاسی می‌تواند موثر باشد. (عنکبوت،۲۱)

• سورة قریش، امنیت را مایة ائتلاف و الفت بین آن‌ها می‌داند. (قریش،۴)

• عبارت «وَ رِضَاهُ أَمَانٌ» نشان می‌دهد رضایت خداوند می‌تواند زمینه‌ساز امنیت و آرامش باشد.(خطبه ۱۶۰،ص۲۲۴)

وجود امنیت و امان در جامعه باعث می‌شود تا تنش‌ها کاهش یابد و افراد احساس آرامش و اطمینان بیشتری داشته باشند. این احساس امان می‌تواند به تحمل بیشتری در برابر چالش‌ها منجر شود. (زیمباردو، ۲۰۰۷م، ۱۱۳)

وقتی یک جامعه یا کشور از لحاظ امنیتی در وضعیت استراحت و آرامش قرار دارد،

تنش‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی کمتری نیز وجود خواهد داشت. در زیر به تعدادی از دلایل این ارتباط پرداخته می‌شود:

۱. احساس امنیت: کاهش نگرانی و افزایش اعتماد به نفس، مانع بروز خشونت می‌شود.

۲. ثبات اقتصادی: امنیت، ثبات و جذب سرمایه را تقویت کرده، سطح معیشت را بهبود می‌دهد.

۳. همکاری اجتماعی :فضای امن، تعامل مثبت و اعتماد اجتماعی را تقویت می‌کند.

۴. کاهش جرم: امنیت، نرخ جرم را پایین می‌آورد و آرامش اجتماعی را افزایش می‌دهد.

۵. پیشگیری از درگیری: امنیت مانع درگیری‌های داخلی و خارجی و کاهش تنش سیاسی می‌شود.

در نتیجه، امنیت نه تنها موجب ایجاد یک محیط آرام و منظم می‌شود، بلکه به بهبود کیفیت زندگی، افزایش همکاری اجتماعی و کاهش تنش‌های موجود در جوامع می‌انجامد.

۵. پاداش

یکی از وجوه معنایی رحمت در نهج البلاغه، پاداش است که حضرت علی علیه‌السلام به این وجه معنایی اشاره می‌کند و می‌فرماید: «ای اشعث! فرزندت تو را مسرور ساخت در حالی که آزمایش و فتنه بود و او تو را محزون ساخت در حالی که برای تو ثواب و رحمت است.»(قصار ۲۹۱،ص۵۲۷)

در سوره بقره رحمت الهی همراه با درود پروردگار، نشانه‌ی پاداش ویژه به کسانی است که در برابر سختی‌ها شکیبایی می‌ورزند و مورد توجه خاص خداوند قرار می‌گیرند. (بقره،۱۵۷)

رحمت در معنای پاداش‌بخشی می‌تواند با ایجاد امید به اجر الهی در هنگام گرفتاری، موجب آرامش درونی فرد شود؛ زیرا ادیان الهی، رحمت را راه‌گشای سختی‌ها دانسته‌اند و پژوهش‌های علمی نیز این تأثیر آرام‌بخش را تأیید کرده‌اند.پاداش‌دهی به رفتارهای مثبت می‌تواند در کاهش تنش‌ها نقش مؤثری ایفا کند. رابینز معتقد است پاداش، انگیزه ایجاد کرده و رفتار سازنده را تقویت می‌کند. (رابینز، ۲۰۱۹م، ص۲۵۵). مک‌گرگور نیز بیان می‌کند

که تقدیر از تلاش‌ها، اعتماد به نفس را افزایش داده و فضای مثبت‌تری ایجاد می‌کند. (مک‌گرگور، ۱۹۶۰م، ص ۴۵). آدلر و گوندرسن به اهمیت پاداش در همزیستی مسالمت‌آمیز در جوامع چندفرهنگی اشاره می‌کنند. (آدلر و گوندرسن، ۲۰۰۸م، ص ۱۸۹). همچنین، خان و بیسیو بر نقش پاداش در تقویت ارتباطات مؤثر و پیشگیری از تعارض در محیط‌های کاری و خانوادگی تأکید دارند. (خان و بیسیو، ۱۹۹۸م، ص ۲۰۳)

پاداش می‌تواند انواعی از تنش‌ها را کاهش دهد:

۱. تنش‌های اقتصادی با افزایش انگیزه و بهره‌وری کاهش می‌یابد.

۲. تنش‌های اجتماعی با تقویت رفتارهای مثبت و همزیستی مسالمت‌آمیز کاهش می‌یابد.

۳. تنش‌های درون‌گروهی از طریق تقویت همکاری و کاهش رقابت و حسادت مهار می‌شود.

۶. خیر و درستی

خیر و درستی نیز از ابعاد دیگر مفهوم رحمت است که در نهج البلاغه به آن اشاره شده است:

«اما من به شما گفتم که این امر ظاهرش ایمان است و باطنش دشمنی و عدوان».(خطبه ۱۲۲،ص۱۷۹)

- «آغازش رحمت است و پایانش ندامت»(خطبه ۱۲۲، ص۱۷۹)؛

در بیان این وجه معنایی رحمت و نقش آن در کاهش تنش‌های اجتماعی باید گفت که اعمال خوب در نهایت منجر به محیطی مناسب و رضا و خیر در جامعه می‌شوند. ایجاد فضایی برای خیر و درستکاری می‌تواند به افزایش اعتماد میان افراد منجر شود که به نوبه خود می‌تواند تنش‌ها را کاهش دهد و به بهبود روابط بین‌فردی کمک کند. خیر و درستی با تقویت روحیه همکاری و همدلی، نقش مؤثری در کاهش تنش‌ها و اختلافات اجتماعی دارند.

تأثیر خیر و درستی بر کاهش تنش‌های اجتماعی:

۱. تقویت همبستگی اجتماعی

خیر و درستی، با ایجاد حس همبستگی باعث تقویت ارتباطات مثبت می‌شود. افرادی که به رفتارهای خیرخواهانه پایبند هستند، معمولاً جذب یکدیگر می‌شوند و این تعاملات مثبت به کاهش تنش‌های اجتماعی می‌انجامد (پوتنام، ۲۰۰۰م، ص ۳۳۵).

۲. کاهش تعارضات اجتماعی

در زمان بروز اختلاف، رفتارهای خیرخواهانه به بهبود اوضاع کمک کرده و زمانی که افراد به دنبال درستی و انصاف باشند، راه‌حل‌های سازنده‌تری برای حل تضادها هستند. (گالتونگ، ۱۹۹۶م، ص ۱۳۷).

۳. ترویج فرهنگ همدلی و مهربانی

ترویج ارزش‌های خیر و درستی، افزایش رفتارهای همدلانه و مهربانانه را به همراه دارد. این نوع رفتارها احساس امنیت و تعلق را در افراد تقویت کرده و به طور کلی تنش‌های اجتماعی را کاهش می‌دهد (میسن، ۲۰۰۸م، ص ۱۵۲).

تنش‌هایی که خیر و درستی می‌توانند برطرف کنند:

۱. تنش‌های اجتماعی: رفتارهای نیک و اخلاق‌مدار می‌توانند تضادهای اجتماعی را کاهش دهند و به تقویت پیوندهای میان گروه‌های مختلف در جامعه کمک کنند.

۲. تنش‌های اقتصادی: همکاری و حمایت متقابل از طریق اعمال خیر موجب کاهش فشارهای اقتصادی و بهبود شرایط زندگی افراد می‌شود.

۳. تنش‌های خانوادگی و شخصی: رفتارهای خیرخواهانه در خانواده باعث تقویت روابط عاطفی و کاهش درگیری‌های درون‌خانوادگی می‌گردد.

در ادامه، نموداری شعاعی از نوع شش‌ضلعی ارائه خواهد شد که در آن، وجوه معنایی «رحمت» و ارتباط آن‌ها با انواع تنش‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و بین‌نسلی را به تصویر می‌کشد.

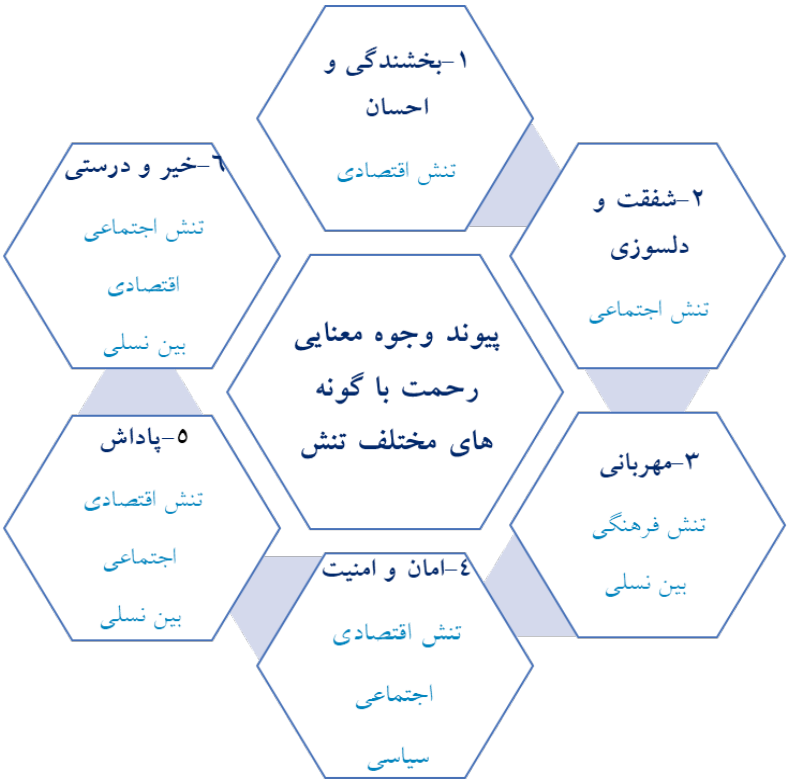

تصویر حاضر با الهام از ساختار هندسی شش‌ضلعی، وجوه معنایی رحمت را در قالب شش بُعد درهم‌تنیده و مرتبط پیرامون محور مرکزی آن(رحمت)ترسیم می‌کند. این ابعاد مکمل هم‌اند و با هم‌افزایی، نقش رحمت را در کاهش تنش‌ها تقویت می‌کنند. چینش هندسی تصویر، انسجام مفاهیم گوناگون رحمت را به‌روشنی نمایان می‌سازد.

نتیجه گیری

مفهوم رحمت در اسلام، به‌ویژه در قرآن و نهج‌البلاغه، به‌عنوان اصلی اعطایی، عامل تقویت روابط اجتماعی، همدلی و کاهش تنش‌ها معرفی می‌شود. این ارزش با مفاهیمی چون بخشندگی، شفقت و مهربانی پیوند دارد و در ادیان مختلف نیز به‌عنوان بنیانی برای همبستگی و صلح اجتماعی شناخته شده است. ترویج رحمت، به‌گفته‌ی اندیشمندان، راهی مؤثر برای بهبود روابط انسانی و نظم اجتماعی است.

بر اساس آموزه‌های نهج‌البلاغه، رحمت به عنوان یک حس مشترک انسانی، به افراد این امکان را می‌دهد که از خودعبور کنند و به حل و فصل اختلافات بپردازند. این مفهوم در زمینه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی می‌تواند به عنوان یک کاتالیزور توسعه عمل کند، زیرا توانایی ایجاد فضای امن و محبت‌آمیز را دارد که در آن افراد می‌توانند اختلافات خود را به آرامی و با گفت‌وگو حل کنند.

از این رو، در پژوهش حاضر این نتیجه به‌دست آمد که ترویج و پیشبرد فرهنگ رحمت به عنوان یک اصل مشترک در تمامی ادیان، نه تنها به ایجاد همبستگی اجتماعی و کاهش تنش‌ها کمک می‌کند، بلکه می‌تواند به تثبیت امنیت اجتماعی و ارتقاء کیفیت زندگی افراد یک جامعه منجر شود.

در نهایت، پیشنهاد می‌شود که برنامه‌های آموزشی و فرهنگی برای معرفی و گسترش مفهوم رحمت در جوامع طراحی و اجرا شود. این برنامه‌ها می‌توانند بر توسعه مهارت‌های گفت‌وگویی، همدلی و همزیستی مسالمت‌آمیز متمرکز شوند تا به طور مؤثری تنش‌های اجتماعی را کاهش دهند و به ایجاد جوی آرام و بانشاط کمک نمایند.

سال بیست و دوم، شمارهٔ ۸۸، پاییز ۱۴۰۴

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه، تحقیق: صالح، صبحی، ۱۴۱۴ق، قم، مؤسسة دار الهجرة.

ابن بابویه، محمد بن علی؛ حسینی طهرانی، هاشم، ۱۴۱۶ق، **التوحید**، چاپ پنجم، قم، جماعة المدرسین في الحوزة العلمية بقم، مؤسسة النشر الإسلامي

ابن فارس، احمد، ۱۴۲۰ق، **معجم مقاییس اللّغة**، چاپ اول، بیروت، دارالفکر، ج ۲، ص ۴۹۸.

ابن منظور، محمد بن مکرّم، ۱۴۱۴ق، **لسان العرب**، چاپ سوم، بیروت، دار صادر، ج ۱۲، ص ۲۳۰.

اشعیا، کتاب، باب ۴۳، آیه ۲۵، چاپ چهارم، تهران، انجمن کتاب مقدس ایران، ۱۳۸۵، ص ۱۵۰.

بیهقی، احمدبن حسین، ۱۴۰۱ق، **الاعتقاد و الهدایة الی سبیل الرشاد**، چاپ کمال یوسف حوت، بیروت، ص ۷۱

خمینی، روح‌الله، ۱۳۷۹ش، **صحیفه امام**، چاپ چهارم، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ص ۲۵.

رازي، أبو حاتم أحمد بن حمدان، ۱۴۱۵ق، **الزينة في الكلمات الإسلامية العربية**، چاپ اول، صنعاء، مركز الدراسات والبحوث اليمني، ص ۱۹۰.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۲ق، **المفردات في غريب القرآن**، چاپ اول، دمشق، دارالقلم، ص ۳۴۷.

رحمانی، سارا؛ حسینی، فاطمه، ۱۴۰۲ش، **روان‌شناسی شفقت و تعاملات اجتماعی**، چاپ اول، تهران، انتشارات آوای ذهن، ص ۷۹.

زمخشری، محمود بن عمر، ۱۴۰۷ق، **الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الاقاویل فی وجوه التاویل**، بیروت، لبنان، دار الکتاب العربی، ج۱، ص۴۴-۴۵

صيني، محمود إسماعيل؛ عبدالعزيز، ناصف مصطفى؛ سليمان، مصطفى أحمد، ۱۹۹۳م، **المكنز العربي المعاصر**، چاپ اول، بیروت، مکتبة لبنان ناشرون، ص ۴۸ و ۵۰.

طباطبایی، سید محمدحسین، ۱۳۹۰، **تفسیر المیزان**، چاپ پنجم، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ج ۲۰، ص ۱۰۹.

عمید، حسن، ۱۳۷۵ش، **فرهنگ عمید**، چاپ هشتم، تهران، انتشارات امیرکبیر، ص ۸۷۲.

غزالی، ابوحامد، ۱۴۰۸ق، **احیاء علوم‌الدین**، چاپ اول، بیروت، دارالکتب العلمیة، ج ۳، ص ۱۲۵.

قرطبی، محمدبن احمد، ۱۴۱۶ق، **الاسنی فی شرح اسماءالله الحسنی**، مصر، دار الصحابه للتراث بطنطا، ص۱۴۸-۴۸۲

قشیری، ابوالقاسم عبدالکریم بن هَوازِن، ۱۴۱۴ق، **التحبیر فی التذکیر**، چاپ اول، مصر-قاهره، المکتبه التازیه، ص ۸۶

قطب، سید، ۱۳۹۹ق، **معالم فی الطریق**، چاپ یازدهم، بیروت-لبنان، دارالشروق، ص ۱۳۵.

کلینی، محمد بن یعقوب؛ غفاری، علی اکبر، ۱۴۰۷ق، **الکافی**، چاپ چهارم، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ج ۸، ص ۹۲

متی، انجیل، باب ۵، آیه ۷، چاپ چهارم، تهران، انجمن **کتاب مقدس ایران**، ۱۳۸۵، ص ۳۵.

مرتضی زبیدی، محمد بن محمد؛ شیری، علی، ۱۴۱۴ق، **تاج العروس من جواهر القاموس**، چاپ اول، بیروت، دارالفکر، ج۱۶، ص۲۷۴-۲۷۵

مزامیر، کتاب، باب ۱۰۳، آیه ۸، چاپ چهارم، تهران، انجمن کتاب مقدس ایران، ۱۳۸۵، ص۲۰.

مطهری، مرتضی، ۱۳۵۳ش، **نظام حقوق زن در اسلام**، چاپ اول، تهران، انتشارات صدرا، ص۷۵.

معری، ابوالعلاء، ۱۹۹۷م، **رسالة الغفران**، چاپ اول، بیروت، دارالکتب العلمیة، ص ۵۳.

معین، محمد، ۱۳۹۳ش، **فرهنگ فارسی**، چاپ سی‌وپنجم، تهران، انتشارات امیرکبیر، ص ۱۲۱۴.

نصرآبادی، الهام؛ نادری، رضا، ۱۴۰۰ش، **رابطه شفقت به خود با بهزیستی روان‌شناختی در دانشجویان**. فصلنامه روان‌شناسی سلامت، ۹، ۵۱-۶۲.

منابع لاتین:

1. Adler, N. J., & Gundersen, A. (2008). International Dimensions of Organizational Behavior. Cengage Learning.

2. Dahl, Robert. (1971). How Democracies Work. New Haven: Yale University Press.

3. Galtung, J. (1996). Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization. Sage Publications.

4. Gates, Bill. (1999). Business @ the Speed of Thought. New York: Warner Books.

5. Goleman D. Social Intelligence: The New Science of Human Relationships. New York: Bantam Books; 2006. p. 314–316.

6. Hornby, A.S., 2005, Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, 7th ed., Oxford, Oxford University Press, p. 1582.

7. Kahn, W. A., & Bycio, P. (1998). Stress in Organizations. In The Handbook of Industrial and Organizational Psychology (Vol 1, pp. 369–411).

8. Keynes, John Maynard. (1936). The General Theory of Employment, Interest, and Money. London: Macmillan.

9. Machiavelli, Niccolò. (1513). The Prince. Florence: Neri.

10. Madison, James. (1788). The Federalist. New York: J. & A. McLean.

11. Marx, Karl. (1867). Capital, Volume 1. Berlin: Verlag.

12. Mason, J. (2008). Social Capital: A Guide for Researchers. National Council for Voluntary Organizations.

13. McGregor, D. (1960). The Human Side of Enterprise. McGraw–Hill.

14. Mead, Margaret. (1963). Adolescence. New York: Harper & Row.

15. Putnam, R. D. (2000). Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. Simon & Schuster.

16. Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2019). Organizational Behavior.

17. Van der Windt, Greet. (2006). Lifestyle and Intergenerational Relations. Amsterdam: Amsterdam University Press.